

Władyka, Wiesław

"Z dziejów karykatury polskiej",
Hanna Górska, Eryk Lipiński,
Warszawa 1977 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 18/2, 123-126

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Hanna Górska, Eryk Lipiński, *Z dziejów karykatury polskiej*, Warszawa 1977, ss. 368.

Znany satyryk, kolekcjoner Eryk Lipiński razem z historykiem sztuki Hanną Górką opracowali zarys historii polskiej karykatury. Była to praca w swoich zamierzeniach prekursorska, gdyż poza fragmentarycznymi i przyczynkarskimi próbami¹ nie mieliśmy do tej pory w dorobku książki ukazującej całość dziejów tej dziedziny sztuki. Nie było to zadanie łatwe. „Okazało się — piszą autorzy — że była to praca raczej detektywistyczna niż naukowa. Brak bibliografii i opracowań naukowych, archiwa zniszczone lub rozsiane po całym kraju, brak kompletnych roczników pism satyrycznych, z których zachowały się nieraz tylko pojedyncze numery — wszystko to pracy nie ułatwiało”. Do tych kłopotów, znanych właściwie każdemu historykowi, dodać należy brak opracowań pozwalających z większą swobodą stawiać oceny artystyczne, wypowiadać się o różnorodnych (kulturowych, politycznych itd.) funkcjach karykatury w dziejach społeczeństwa polskiego. Tematyka podjęta w omawianej pracy do takich bowiem refleksji skłania.

Autorzy mierząc siły na zamiary świadomie postanowili ograniczyć tok wykładu do formuły: zarys problematyki i przegląd tytułów. Wzbogacili ją jednak, na szczęście, wieloma elementami, pracochłonnymi i wymagającymi dużej staranności. Udało się m.in. skatalogować ponad 1700 nazwisk i pseudonimów, a także włączyć do tekstu stosunkowo obszerną (306 pozycji) antologię karykatur.

Praca, prócz noty „Od autorów” i „Wprowadzenia”, składa się z dziesięciu chronologicznie uszeregowanych rozdziałów, bibliografii, indeksu osób i czasopism oraz spisu ilustracji. We „Wprowadzeniu” autorzy omawiają pokrótce historyczny rodowód karykatury, począwszy od czasów antycznych aż po wiek XIX. Próbują także zdefiniować pojęcie słowa „karykatura”. Przyjmują, iż nazwa ta jest dzisiaj używana na określenie dzieła plastycznego (rysunku, obrazu, rzeźby) „wyrażającego treści humorystyczne lub satyryczne”. Dokładniej omawiają też pojęcia: karykatura portretowa, polityczna, obyczajowa itd. Stwierdzają, iż istnieją często niemałe trudności z określeniem typologii karykatury. Przyznać należy, iż rzeczywiście proponowana klasyfikacja wykazuje płynną hete-

¹ Przede wszystkim: I. Witz, J. Zaruba, *50 lat karykatury polskiej*, Warszawa 1961.

rogeniczność, a wiele przykładów mieści się jednocześnie w różnych kategoriach (typach) karykatury. Nie można oprzeć się wrażeniu, że rozważania autorów, mające charakter teoretyczny — skomprimowane i ogólnikowe — są niewystarczające i przedstawiają dużą dowolność interpretacyjną.

Dzieje karykatury są nierozłączne z historią prasy. Książka H. Górskiej i E. Lipińskiego jest więc interesująca dla badaczy dziejów czasopiśmiennictwa polskiego. Autorzy omawiają też okres poprzedzający powstanie prasy satyrycznej, lecz prasa poświęcona jest przede wszystkim karykaturze pojawiającej się na łamach pism humorystycznych; prawdopodobnie z tej przyczyny nie ma w niej analizy pełnego obrazu karykatury polskiej we wszystkich jej przejawach. Już od rozdziału III („Początki ilustrowanej prasy satyrycznej”) zapoznajemy się więc z historią prasy satyrycznej, doprowadzoną aż po dzień dzisiejszy. Dodać należy, iż autorzy nie zdążyli skorzystać z kilku artykułów wydanych niedawno, a poszerzających w znacznym stopniu wiedzę o lwowskim czasopiśmiennictwie humorystycznym², o satyrycznych czasopismach Wielkiej Emigracji³, a także czasopismach okresu międzywojennego⁴.

Lektura rozdziałów książki omawiających kolejne okresy w historii prasy satyrycznej pozwala wysoko ocenić trud autorski. Przegląd tytułów, nazwisk, dominujących tendencji w karykaturze polskiej jest dokładny i robiony z dużym znanstwem przedmiotu. Niemniej dostrzec należy kilka ogólniejszych kwestii, które mogą być poddane dyskusji i wywoływać głosy krytyczne. Praca została podzielona na rozdziały według powszechnie w historiografii przyjętych zasad periodyzacyjnych, przy czym wprowadzono część — jak gdyby z innej konwencji — o prasie satyrycznej Młodej Polski. Istnieją oczywiście argumenty za wydzieleniem tego okresu, niemniej należy dostrzec, iż o osobnym traktowaniu tej epoki zadecydowały względy innej natury niż przy określaniu ram chronologicznych pozostałych rozdziałów (poświęconych np. drugiej połowie XIX w., a więc także pozytywizmowi, pierwszej wojnie światowej, Drugiej Rzeczypospolitej itd.).

Autorzy omawiają ogólnie wydarzenia historyczne decydujące o charakterze przemian politycznych i innych w dziejach Polski XIX i XX w., ale wiele tych uwag ma charakter tylko konturowego wprowadzenia i rzadko jest ukazywany bezpośredni przecież związek między zjawiska-

² T. Krzyżewski, *Weterani lwowskiego czasopiśmiennictwa humorystycznego. (Z dziejów polskiej prasy w Galicji 1834—1918)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. XV, z. 2.

³ Z. Dźędzyk, *Satyryczne czasopisma Wielkiej Emigracji (Paryż 1832—1844)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, R. XVI, nr 1.

⁴ B. Piątkowski, *Uwagi o współpracownikach polskiej prasy humorystyczno-satyrycznej dwudziestolecia międzywojennego*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. XV, z. 3.

mi występującymi w dziedzinie sztuki (karykatury) a przyczynami zewnętrzными, a więc politycznymi, społecznymi itp. Chyba nie najlepiej w tym kontekście wypadła trójzaborowa specyfika prasy satyrycznej, a także prasy współczesnej (rozdział IX); brakuje tu zwłaszcza uwag o charakterze karykatury po 1945 r.

Praca pomija właściwie całkowicie karykaturę zamieszczaną w pismach o charakterze niehumorystycznym, a przecież po 1918 r. zaczyna występować jako zjawisko masowe wprowadzanie do wielu dzienników i gazet kącików humoru, a także zwyczaj aktywnego zwalczania przeciwników politycznych za pomocą satyry, często bardzo mało wybrednej, oraz karykatury. Cechą kultury politycznej tamtych lat były różnorodne próby ośmieszania i kompromitowania antagonistów, w czym niemałą rolę odgrywała właśnie karykatura, zamieszczana m.in. na łamach pism partyjnych. Wiele interesującego materiału dostarcza chociażby analiza kampanii wyborczej poszczególnych grup politycznych w 1922 r.

Kwestie te w pracy w ogóle nie zostały omówione lub co najwyżej ujęte bardzo lapidarnie (s. 221), a charakterystyka karykatury politycznej razi swoją powierzchownością. Tym bardziej chyba słuszna jest teza, iż dynamiczny rozwój karykatury następuje m.in. w sytuacjach, kiedy głęboka polaryzacja społeczeństwa może objawiać się publicznie. Możliwość właściwie nie kontrolowanej (jak np. w 1922 r.) walki ideologicznej pozwalała prasie satyrycznej, ale także i politycznej, na dowolne i swobodne korzystanie z karykatury jako silnego środka oddziaływania na czytelnika, na wyborcę. Z drugiej strony nie można zapominać, że o poziomie tej karykatury decydowały twarde prawa rynkowe. By sprzedawać dużą ilość egzemplarzy, należało trafiać w gusty odbiorców. Tak więc ilościowemu rozwojowi prasy satyrycznej nie towarzyszyło podnoszenie się przeciętnego poziomu twórców, chociaż dziedzina humoru w Polsce miała wówczas także wybitnych przedstawicieli.

Prasa satyryczna od początku swojego istnienia w Polsce nie spotykała się z pozytywnymi opiniami. Autorzy powołują się na pamiętnik Kazimierza Chłędowskiego; dorzucić można także uwagę Leo Belmonta: „Bierze się dziurę, oblewa ogłoszeniami i jest pismo humorystyczne”. Dodać należy, że karykatura i satyra w Polsce stworzyły wiele stereotypów pojęciowych, które trwały następnie przez wiele lat w świadomości społecznej. Wśród nich do typowych należały rysunkowe (ale nie tylko) wyobrażenia mające związek z sytuacją polityczno-społeczną, np. popularne karykatury Prusaka czy „Kozunia” oraz stanowiące swoistą panoramę życia społecznego postacie „Stróża Walentego”, „Staszka Chuliganika”, „Icka” itd. Każdy właściwie obóz polityczny w swojej frazeologii mieścił także charakterystyczną tylko dla niego karykaturę i satyrę. Omawiana praca prawie zupełnie nie rozwija tych wątków, również w wyborze ilustracji.

Wydaje się, że mierny typ satyry, karykatury dominował w polskim czasopiśmiennictwie przez dłuższy czas, także po 1945 r. Zmieniały się co prawda funkcje i rola społeczno-polityczna tego typu sztuki, lecz wprowadzane powszechnie nowe stereotypy, jak np. wążek z psem łańcuchowym, często okrakiem siedzącym na bombie atomowej, kształtowane były pod gusty mało wybredne. W moim mniemaniu ten typ humoru został zakwestionowany stosunkowo niedawno (choćby incydentalnie karykatura o znacznym wyposażeniu intelektualnym występowała wcześniej) i szkoda, że w pracy nie poświęcono temu przełomowi jakościowemu w rozdziale X, pt. „Jutro...”, większej uwagi.

Z powyższym spostrzeżeniem wiążą się dwa następne. Jedno, o charakterze warsztatowym, zmierza do postawienia pytania badawczego o kompozycję karykatury z tekstami jej towarzyszącymi. Nie chodzi tutaj o podpisy figurujące pod rysunkami, lecz przede wszystkim o odpowiedź na pytanie, w jakim zakresie redakcje koherentnie łączyły karykaturę z innymi działami pisma (notabene przez wiele lat ilustracja żyła w prasie polskiej samoistnie).

Spostrzeżenie drugie ma charakter postulatywny. Naukowe wyniki pracy H. Górskiej i E. Lipińskiego, bezsprzecznie bardzo cenne, z czasem powinny być wzbogacone refleksjami na temat karykatury europejskiej w XIX i XX w. Porównawcze badania pozwoliłyby zapewne dojrzeć omawiane zjawiska występujące w Polsce we właściwych im rozmiarach.

Wiesław Władyka

Georg Piltz, *Geschichte der europäischen Karikatur*, Berlin 1976, ss. 328, ilustr.

Szcześliwy traf sprawił, że niemal równocześnie z książką H. Górskiej i E. Lipińskiego na rynku księgarskim pojawiła się publikacja ujmująca dzieje karykatury w szerszym, europejskim wymiarze. Zasługuje ona na uwagę tym większą, że jak dotąd poważne próby opracowania historii karykatury europejskiej podejmowane są rzadko¹.

Celem autora, jak stwierdza to we wstępie, było dotarcie do źródeł i zbadanie, zgodnie z marksistowską metodologią, klasowego charakteru

¹ Z ważniejszych publikacji o charakterze syntetycznym wymienić należy: J. Fleury-Husson (ps. Champfleury), *Histoire générale de la caricature*, t. 1—5, Paris 1865—1880; T. Wright, *History of Caricature and Grotesque in Literature and Art*, London 1865; E. Fuchs, *Die Karikatur der europäischen Völker vom Altertum bis zur Neuzeit*, Berlin 1901. Ostatnio ukazała się praca W. Hofmanna *Die Karikatur von Leonardo bis Picasso*, Wien 1956. Opublikowano też kilka narodowych historii karykatury, m.in. włoskiej i holenderskiej, a także przyczynki przedstawiające karykaturę w wybranym okresie historycznym, np. w Anglii w epoce wiktoriańskiej, w czasach Komuny Paryskiej itp.